

خیلواکی

استقلال

www.esteqtaal.net

شنبه ۲۰ می ۲۰۲۳

روانشاد پوهاند عبدالحی حبیبی

اوضاع مالی و اقتصادی افغانستان

در قرون نخستین اسلامی

قسمت دوم

پیوسته به گذشته

... ابن خردادبه درآمد سرزمین های شرقی خلافت را چنین نگاشته است :

سیستان : (۶۷۷۶۰۰۰) درهم.

رخج و زابلستان و زمینداور تا تخارستان : (۱۴۷۰۰۰) درهم.

سرخس : (۳۰۷۴۰۰) درهم.

مروشاهجان : (۱۴۷۰۰۰) درهم.

مرورود : (۴۲۰۴۰۰) درهم.

بادغیس : (۴۴۰۰۰۰) درهم.

هرات و اسفزار و گنج رستاق : (۱۱۵۹۰۰۰) درهم.

فوشنگ (غرب هرات) : (۵۵۹۳۵۰) درهم.

طالقان بین مرو رود و بلخ : (۲۱۴۰۰) درهم.

غرجستان میان هرات و مرو رود و غزنه : (۱۰۰۰۰۰۰) درهم دو هزار گوسپند.

نواحی تخارستان بین بلخ و جیحون : (۱۰۶۶۰۰) درهم.

فاریاب : (۵۵۰۰۰۰) درهم.

قبروغن (قته غن ؟) : (۴۰۰۰) درهم.

گوزگانان : (۱۵۴۰۰۰) درهم.

بونده : (۲۰۰۰) درهم.

برمخان و بنجار : (۲۰۶۵۰۰) درهم.
 ختلان و بلخ و کوهستان آن : (۱۹۳۳۰۰) درهم.
 مندجان : (۲۰۰۰) درهم.
 خلم : (۱۲۳۰۰) درهم.
 روب و سمنگان : (۱۲۶۰۰) درهم.
 ریو شاران : (۱۰۰۰۰) درهم.
 بامیان : (۵۰۰۰) درهم.
 کابل : (۲۰۰۰۵۰۰) درهم نقد و ۲۰۰۰ کنیز بقیمت ششصد هزار درهم.
 مکران : (۱۰۰۰۰۰۰) درهم.
 شغنان : (۴۰۰۰۰) درهم.
 و خان : (۲۰۰۰۰) درهم.
 کست (خوست) : (۱۰۰۰۰) درهم.
 اخرون : (۳۲۰۰۰) درهم^(۱۸).

این احصائیه این خرداذبه عایدات دولتی را در اوایل دروه اسلامی اموی و عباسی نشان میدهد اما المقدسی از وضع هنگام پیدایش دولت های خراسانی چنین می نویسد :

اقالیم خراسان در دست آل سامان اند و بایشان خراج دهند مگر امیر سیستان و خوارزم و عجر الشار و جوزجان و بست و غزنین و ختل هدایا فرستند. سیستان در دست آل لیث و غرج در دست شار، و جوزجان در دست آل فریغون و غزنین و بست در دست اتراک است. خراج و خان چهل هزار درهم و اصل خراج خراسان چهل و چهار ملیون و هشت صد هزار و سی درهم با زواید ذیل است :

بیست هزار دواب و گوسپند، یک هزار و دوازده غلام، البسه و تخته های آهنی ۱۳۰۰ تخته. که برفی نفر غلام هشتاد تا صد درهم و بر کنیزان تورکی بیست تا سی درهم و بر اشتر دو درهم و بر قماش یک درهم و بر نقره قالبی یک درهم تا نیم درهم مالیات اخذ می شده^(۱۹).

از اعداد ذیل که المقدسی داده تفاوت مالیات و عایدات در دوره یکصد سال بعد از این خرداذبه ظاهر است :

خراج سیستان : (۹۴۷۰۰۰) درهم.
 غزنه : (۶۰۰۰۰۰) درهم.
 کابلستان : (۱۵۰۰۰۰۰) درهم.

بلخ : (۱۹۳۳۰۰) درهم.

هرات : (۱۹۳۵۴۲۱) درهم.

مروشاہ جان : (۱۱۳۲۱۸۴) درهم.

خلم : (۱۲۰۰۰) درهم.

طخار و بامیان : (۱۵۶۴۳۲) درهم.

جوزجان : (۲۲۰۴۰۰) درهم.

مروالروڈ : (۱۰۰۰۲۳۷) درهم.

سرخس : (۹۰۰۰۰) درهم.

مکران : (۱۰۰۰۰۰۰) درهم^(۲۰).

درین عایدات مبالغی که از جزیه بدست می آمد از اهل نمه و ارباب ادیان دیگر سماوی غیر از اسلام گرفته می شد، و بقول امام ابو یوسف در خراسان فی نفر سه دینار معین بود که فقراء و نیازمندان از آن مستثنی بودند، و این مبلغ در عصر عبدالملک اموی مقرر شده بود^(۲۱).

اما در قسم خراج بقول مقریزی در عصر اموی از یکجریب تاکستان ده درهم و از نخلستان هشت درهم و از نیشکرزار شش درهم و از میوه زار پنج درهم و از گندم زار چار درهم و از زمین خو دو درهم مالیه اخذ می شد^(۲۲).

حالا ما از مطالعات تاریخی فوق يك نتیجه می کشیم : مجموعه عواید مالی دولت عربی از اراضی خراسان از نیشاپور تا مجاری سند و از جیحون تا بحیره عرب به قول قدامه و مؤلف نامعلوم تاریخ سیستان در حدود ۳۹ ملیون درهم بود، بقول الحشیاری و ابن خلدون در حدود ۳۵ ملیون، و به قول خرداذبه در حدود بیست ملیون بود. که حد متوسط آنرا میتوان از سی تا ۳۳ ملیون تخمین کرد. اگر به قول مقریزی وزن هر ده درهم را شش تا هفت مثقال نقره بشماریم، قیمت همین ۳۳ ملیون درهم را در حدود دو ملیون افغانی کنونی تخمین می توان کرد.

تخمین مصارف در یکی از ولایات افغانستان :

راجع به عواید مالی دولت های عربی از خراسان معلومات متفرق طوریکه در بالا گفته شد در دست است. اما از مصارف آن اطلاعی نداریم. تنها مؤلف نامعلوم تاریخ سیستان فهرست دقیقی را از مصارف دولت در سیستان داده است، که میتوان از آن انواع و اندازه مصارف حکومت را در آن عهد فهمید، و ما آنرا ذیلاً می آوریم، تا فی الجمله موازنه کوچکی از بودجه دولتی یکی از ولایات آن عهد بدست آید :

مؤلف مذکور عمل خراج سیستان را در حدود (۵۳۹۷۰۰۰) درهم بقلم داد^(۲۳) و مصارف آنرا چنین شرح میدهد :

خاص برای سلطان (مصارف درباری شاهی) ۲۰۰۰۰۰۰ درهم
راست کردن تیموق ؟ (شاید بند دریای هلمند) ۲۰۰۰۰۰۰ درهم
راست کردن باره (قلعه) ۱۲۰۰۰۰ درهم.
راست کردن کورها (خرابی های سیلاب) ۴۰۰۰۰ درهم.
راست کردن قلاع پراکنده ۵۰۰۰۰۰ درهم
برای محبوسان ۲۰۰۰۰۰ درهم.
مصارف ماه رمضان در مسجد جامع^(۲۴) ۳۰۰۰۰۰۰ درهم.
برای موزنان تمام سیستان ۲۰۰۰۰۰ درهم
خریداری صد نفر بنده برای آزاد کردن هر سال ۵۰۰۰۰ درهم.
مصارف بیمارستان (شفابخانه) ۱۰۰۰۰۰ درهم.
بستن بندها ۲۵۰۰۰۰ درهم.
والی شرطه (پولیس) ۳۰۰۰۰۰ درهم.
بندار خراج و دبیران او (رئیس مالیه) ۵۰۰۰۰۰۰ درهم.
طاحب مظالم (غالباً عدلیه) ۲۰۰۰۰۰۰ درهم.
ریگ بستنها (بندها برای دفع ریگ) ۳۰۰۰۰۰۰ درهم.
پرن (سد خاکی در معبر رودها) ۵۰۰۰۰۰۰ درهم.
پلها و جویها و معبرکشی های هلمند ۳۰۰۰۰۰۰۰ درهم.

غیر از مصارف معین مذکور که مؤلف تاریخ سیستان اشاره میکند، بقیه عایدات را برجای نهادندی و ذخیره کردندی برای ابنای سبیل و ضعفاء نفقات و جامه غرباء و مصارف دیگریکه باختیار والی بودی، و در دادن وامها و تعمیر خرابی ها و غریق و مهمانی های عیدها و بخور و غالبه نیز مصرف شدی^(۲۵).

از روی احصائیه تاریخ سیستان بودجه یکساله آن ولایت چنین بدست می آید :

عایدات دولتی	۵۳۹۷۰۰۰ درهم
مصارف	۷۸۱۵۰۰۰ درهم.
باقیمانده پس انداز خالص	۴۶۱۵۰۰۰ درهم.

و ازین تابلو آشکار است که مصارف دولت در مقابل درآمد خیلی ناچیز بود، و شاید مؤلف تاریخ سیستان این احصائیه را از وقتی داده است که سیستان آزادی داشته و مستقیماً باخلافت بغداد ملحق نبود، والا شاید در عصر خلافت بقیه همین مبلغ درآمد دولت به خزانه بغداد نقل می شد و یا بصورت تحف و هدایا به دربار خلافت ارمغان میگردید.

مسکوکات و اوزان و اکیال :

علاوه از مسکوکاتی که در دولت اموی و عباسی بنام خلیفه در تمام ولایات اسلامی ضرب شده در خراسان تامجاری سند، برخی از مسکوکات سابقه دولتهای غیر اسلامی نیز رایج بود و گاهی بر مسکوکات سابقه شاهان ساسانی یا شاهان بودائی و مقامی گندهارا و باخترا و زابلستان نام خلیفه و کلمه طیبه را هم ضرب میکردند.

طوریکه مقریزی شرح میدهد : در عصر اسلامی حضرت عمر فاروق، نخستین بار مسکوکاتی را بشکل و صورت دراهم کسروی (ساسانی) نشر کرد و بر آن لاله الا الله وحده و محمد رسول الله را نوشت، وزن این دراهم هر ده درهم شش مثقال نقره بود، و حضرت عثمان بر آن الله اکبر را نوشت. در عصر امیر معاویه، زیاد بن ابو سفیان در بصره و کوفه دراهمی را رواج داد که هر ده درهم آن هفت مثقال نقره داشت. و سکه که در دمشق از طرف امیر معاویه ضرب گردیده شکل انسانی داشت که در گردن وی شمشیر حمایل بود، در عصر اموی معصب بن زبیر نیز در عراق بر اساس دراهم اموی سکه زد، و عبدالملك اموی نیز بذریعه حجاج در عراق دراهم مصوری را به وزن هر درهم شش دانگ (دوانیق) رواج داد، که بران قل هو الله احد نیز نوشت^(۲۶).

اما در خراسان علاوه بر رواج مسکوکات اسلامی هر یکی از شاهان طاهری و سامانی و صفاری مسکوکات طلائی و نقره برسم الخط کوفی با نام شاه و خلیفه رواج داده بودند، و بسا از سکه های مضروبه شاهان سابقه ساسانی و دودمانهای محلی دیده شده، که بر آن علاوه بر نقوش سابقه آن بخط کوفی علائم اسلامی را هم ضرب داده و مروج ساخته اند. حتی در عصر سلطان محمود برخی از مسکوکات برسم الخط سنسکریت هم ضرب شده و در لاهور بنام محمود پور سکه زده است، و شهرهائی که دارالضرب بوده : غزنه، پروان، نشاپور، هرات، جوزجان، بلخ و لوالج (تخارستان)، زرنج، بست و غیره اند^(۲۷).

بقول اصطخری و ابن حوقل از مسکوکات رایج در سمت مشرقی افغانستان تا مجاری سند سکه بود بنام قنهری یا قنهریات و القندهاریات ابن حوقل که منسوب به گندهارا سرزمین بین کابل و راولپندی بود، و این مسکوکات را حکمرانی اسمعیلی ملتان و لودیان آنجا که پیش از عصر سبکتگین حکمرانی

داشتند، نیز ضرب میکردند. و وزن هر قنهری مساوی پنج درهم عراقی بود، و همچنین مسکوک خالص طلائی مساوی سه درهم هندی بود^(۲۸) و قنهری در غزنین نیز رواج داشت^(۲۹) و تا چهل سال قبل مسکوکات (قندهاری) را بین خود مروج داشتیم.

قراریکه المقدسی اشاره میکند معیار وزن "من" در منصوره و ملتان و قندهار و طوران مساوی من مکی بود، و پیمانۀ دیگر را "کیجی" میگفتند مساوی ۴۰ من که در کیج و طوران رواج داشت بقول او در ویهند کنار اتک نرخها آنقدر ارزان بود که سی من عسل را به درهمی فروختندی و در ملتان سی من نان به درهم و سه من فانیذ (شکر سپید) به یک درهم بود، و هم در اراضی مشرقی افغانستان تا ملتان کیلی بنام (مطل) مساوی دوازده من رواج داشت^(۳۰) ^(۳۱).

ماخذ

۱. تاریخ تجارت در عصر اموی ص ۳۷
۲. حصاره الاسلام فی دارالسلام ص ۱۱۷.
۳. تاریخ السلام السباسی ۳/۳۲۲.
۴. کتاب الهند و السند ۲۰۱.
۵. الكامل
۶. حدودالعالم ۴۳.
۷. ایضاً ۴۶.
۸. خطط مقریزی ۱/۴۱۷.
۹. حدودالعالم.
۱۰. احسن التقاسیم ۳۰۰ ببعد.
۱۱. صوره الارض ۴۱۸ ببعد.
۱۲. تهذیب مشرق در عصر خلفاء ترجمه اردو، ص ۲۲.
۱۳. صوره الارض ابن حوقل، ص ۲۱۳.
۱۴. کتاب الوزراء و الكتاب الجهشیاری، ص ۲۸۱ - ۲۸۸ و تاریخ التمدن الاسلامی جرجی زیدان ۵۳/۲ به حوالت ابن خلدون.
۱۵. کتاب الخراج ۲۴۹.
۱۶. تاریخ سیستان ۲۶.

۱۷. ايضاً ۳۰ - ۳۱.
۱۸. مسالك الممالك ابن خردادبه و تاريخ تمدن ايران ساسانی ص ۲۰۰ ببعده.
۱۹. احسن التقاسيم ۲۶۵ ببعده.
۲۰. ايضاً ۳۴۰.
۲۱. كتاب الخراج ۲۳.
۲۲. مقریزی ۱۱۹/۲ ببعده.
۲۳. اين عمل به قول شهزاده صفاری شاه حسين بن ملك غياث الدين مؤلف احياء العلوم در عهد شاه رخ ميرزا تيموری به هشت مليون و پنجصد و دوازده هزار درهم يك مثقالی نقره ميرسيد.
۲۴. به هر قاری و خادم و محافظ مسجد در ماه رمضان في نفر بيست درهم.
۲۵. تاريخ سيستان ۳۲ ببعده.
۲۶. نقود الاسلاميه مقریزی نسخه خطی مکتبه الظاهر دمشق.
۲۷. لنگورت ديمز، انسکلوپیدی اسلامی ج ۱.
۲۸. مسالك الممالك اصطخری و صورہ الارض ابن حوقل ۳۲۱ و انسکلوپیدی اسلامی.
۲۹. احسن التقاسيم ۴۸۱.
۳۰. ايضاً.
۳۱. مجله آريانا، سال ۱۳۴۱ ش، شماره هشتم، ص ۱-۱۲.

ختم